

УМУМИЙ ТУРКИЙ АЛФАВИТ БЎЙИЧА ТАКЛИФЛАР ВА ЎРТАБИТИК ЁЗУВ ТИЗИМИ

*Каримов Бахтиёр Рахманович,
Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси
Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти
этакчи илмий ходими, фалсафа фанлари доктори, профессор,
karimov.bahtiyor@yahoo.com +998935655751*

Туркий давлатлар ташкилоти ташкил қилган Умумий туркий алфавит яратиш бўйича комиссияси томонидан тақдим қилинган лойиҳа (**1-Жадвал**) асосан маъқул, лекин баъзи ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритишни таклиф қиламиз:

1) Туркий тилларнинг ҳар бир фонемасига латин алфавити асосида битта графема киритишни таклиф қиламиз. Ҳозирги лойиҳада битта [æ] фонемасига икки харф – (Ә ә) ва (Ӑ ӓ) киритилиши режалаштирилмоқда. Умумий туркий алфавитдаги 34та фонемага ҳар бирига биттадан графема тўғри келмаса, яъни фонемалар ва графемалар орасида изоморфизм, яъни бирга бир мос келиш мавжуд бўлмаса, туркий тилларнинг ахборот ресурсларини рақамлаштириш жараёнида автоматик тарзда беҳато транслитерация ва беҳато транскрипцияга қилиш имкони бўлмайди ва барча матнларни инсон қўшимча текшириб чиқиши зарурати пайдо бўлади.

2) Лойиҳада ўзбек тилида мавжуд бўлган [ɒ] фонемасига графема мавжуд бўлиши режалаштирилмаган. Ушбу [ɒ] фонемаси ўзбек тилининг “Ота, Ота”, (“Ота юрт, Ота yurt”) ва “Она, Она” (“Она Ватан, Она Vatan”) каби фундаментал сўзларида ишлатилади ва бу сўзлар бошқа туркий тилларда “Ата, Ata” ва “Ана, Ana” шаклида ишлатилади. Бу сўзларнинг тўғри талаффузи учун умумий туркий алфавитнинг фонемалари тизимида [ɒ] фонемасини қўшишни ва уни (Ӑ ӓ) графемаси билан ифодалашни таклиф қиламиз. Шунинг натижасида, умумий туркий алифбодаги графемалар (ва фонемалар) сони 34 тадан 35 тагача кўпаяди. Шундай қилинса Умумий туркий алфавитда 35та фонеманинг ҳар бирига биттадан графема тўғри келадиган бўлади, яъни фонемалар ва графемалар орасида изоморфизм, яъни бирга бир мос келиш бўлади. Ушбу изоморфизм туркий тилларнинг ахборот ресурсларини рақамлаштириш жараёнида автоматик тарзда беҳато транслитерация ва беҳато транскрипцияга қилишга имкон беради ва шу нуқтаи назардан фундаментал аҳамиятга эга. Умумий туркий алфавит тизимида ушбу (Ӑ ӓ) графемаси (А а) графемасидан сўнг жойлаштирилишини таклиф қиламиз.

3) Юқоридаги икки таклиф қабул қилинса Умумий туркий алфавит 35 графемадан ва уларга изоморф мос келадиган фонемалардан иборат бўлади. Лотин алфавити асосидаги шундай изоморфизми мавжуд бўлган Умумий туркий алфавитни ўртабитик ёзув тизими шаклида давом эттиришни таклиф қиламиз. Ўртабитик ёзув тизимида 35 фонема учун 35 тадан изоморф мос келадиган графемалар тўрт ёзув тизими асосида тузилади: 1) лотин алфавити асосида; 2) кирилл алфавити асосида; 3) араб алфавити асосида; 4) ўрхун-энасой ёзуви асосида (**2-Жадвал**).

Ҳозирги замонда туркий тилларда тузилган матнларнинг мутлоқ кўпчилиги шу тўрт асосдаги алфавитларнинг бирида мавжуд ва ўртабитик ёзув тизимида компьютер транслитерация ва транскрипция дастурлари воситасида матннинг қолган уч бошқа асосдаги алфавитлардаги вариантлари автоматик транслитерация орқали беҳато шакллантирилади ва айна вақтда беҳато транскрипцияси ҳам автоматик тарзда шакллантирилади. Туркий тилли инсон матни қайси алфавитда ўқишни истаса ўша алфавитда ўқишга имкони бўлади ва у матни ўзининг кўникмаларига мос алфавитда ўқийди. Туркий тилларнинг умумий 35 фонемасидан ҳар бир туркий миллат тилида муайян миқдордаги ва таркибдаги фонемалар тизими бўлади. Ушбу туркий тил ўз алфавитида шу фонемаларга тегишли графемалардан фойдаланади. Ҳар бир туркий миллатда ўзининг устувор алфавити бўлади ва ушбу алфавитда таълим тизими ташкил қилинади, китоблар нашр қилинади, оммавий ахборот воситалари ишлайди, иш юритиш олиб борилади. Барча ушбу маълумотлар рақамлаштириш натижасида электрон файллар шаклида ҳам мавжуд бўлади ва автоматик тарзда тегишли бошқа алфавитларда ҳам шакллантирилиши мумкин бўлади. Айна вақтда Туркий тамаддуннинг бутун мероси ва ахборот ресурси аждодларимиз ўзи яратган ўрхун-энасой ёзуви асосидаги алфавитда ҳам мавжуд бўлади.

1-Жадвал

№	Lotin alfaviti asosidagi grafemalar	Fonema-larning xalqaro transkripsiyasi
1	Aa	[a]
2	B b	[b]
3	C c	[dʒ]
4	Ç ç	[tʃ]
5	D d	[d]
6	E e	[e]
7	Ə ə, Ä ä	[æ]
8	F f	[f]
9	G g	[g]
10	Ğ ğ	[ɣ]

11	H h	[h]
12	X x	[χ]
13	I i	[ɯ]
14	İ i	[i]
15	J j	[ʒ]
16	K k	[k]
17	Q q	[q]
18	L l	[l]
19	M m	[m]
20	N n	[n]
21	Ñ ñ	[ɲ]
22	O o	[o]

23	Ö ö	[ø]
24	P p	[p]
25	R r	[r]
26	S s	[s]
27	Ş ş	[ʃ]
28	T t	[t]

29	U u	[u]
30	Ū ū	[ʊ]
31	Ü ü	[y]
32	V v	[v]
33	Y y	[j]
34	Z z	[z]

2-Жадвал

№	Лотин алфавити асосидаги графемалар	Фонема-ларнинг халқаро транскрипцияси	Араб алфавити асосидаги графемалар	Кирилл алфавити асосидаги графемалар	Ўрхун-енисей алфавити асосидаги графемалар
1	Aa	[a]	ا	Аа	↵
2	Ää	[ɐ]	آ	Ää	↵
3	B b	[b]	ب	Б б	⊗
4	C c	[dʒ]	ج	Ж ж	Თ
5	Ç ç	[tʃ]	چ	Ч ч	Თ
6	D d	[d]	د	Д д	Х

7	E e	[e]	ا	E e	Ә
8	Ə ə	[æ]	أ	Ə ə	Ә
9	F f	[f]	فا	Ф ф	1
10	G g	[g]	گا	Г г	ƒ
11	Ğ ğ	[ɣ]	غ	Ғ ғ	Ƴ
12	H h	[h]	ه	Һ һ	Й
13	X x	[x]	خ	Х х	Ӏ
14	I ı	[ɯ]	اي	Ы ы	1
15	İ i	[i]	إي	И и	1
16	J j	[ʒ]	ژ	Ж ж	Ӏ
17	K k	[k]	ك	К к	Й
18	Q q	[q]	ق	Қ қ	Ӏ
19	L l	[l]	ل	Л л	Й
20	M m	[m]	م	М м	Ӏ
21	N n	[n]	ن	Н н)
22	Ñ ñ	[ɲ]	نڤ	Ң ң	1
23	O o	[o]	ئو	О о	1

24	Ö ö	[ø]	ئو	Ө ө	ۋ
25	P p	[p]	پ	П п	1
26	R r	[r]	ر	P p	ʀ
27	S s	[s]	س	C c	l
28	Ş ş	[ʃ]	ش	Ш ш	ʃ
29	T t	[t]	ت	T т	h
30	U u	[u]	ئو	У у	ʒ
31	Ū ū	[ʊ]	او	Ү ү	ʒ
32	Ü ü	[y]	أو	Ү ү	ʒ
33	V v	[v]	و	В в	ʒ
34	Y y	[j]	ي	Й й	ʒ
35	Z z	[z]	ز	З з	ʒ
36	0		0	0	0
37	1		1	1	1
38	2		2	2	2
39	3		3	3	3
40	4		4	4	4
41	5		5	5	5
42	6		6	6	6

43	7		7	7	7
44	8		8	8	8
45	9		9	9	9
46	`		`	`	`
47	!		!	!	!
48	@		@	@	@
49	#		#	#	#
50	\$		\$	\$	\$
51	%		%	%	%
52	^		^	^	^
53	&		&	&	&
54	*		*	*	*
55	((([
56)))]
57	-		-	-	-
58	-		-	-	-
59	+		+	+	+
60	{		{	{	{
61	}		}	}	}

62	[[[[[
63]]]]]
64	:		:	:	:
65	;		;	;	;
66	“		“	“	“
67	‘		‘	‘	‘
68	<		<	<	<
69	>		>	>	>
70	/		/	/	/
71	\		\	\	\
72	,		,	,	,